

3543

بسم الله الرحمن الرحيم

۲۵۲

دستی

علوم قرآنی ۱

(وحی و نزول)

دکتر محمدباقر سعیدی روشن

(عضو هیئت علمی پژوهشگاه حوزه و دانشگاه)

تابستان ۱۳۹۸

درسمانگاه
علوم قرآن و حدیث

Saedi Roshan, Mohammad bagher

سعیدی روشن، محمدباقر، ۱۳۴۰ -

علوم قرآنی ۱/ محمدباقر سعیدی روشن: [برای] وزارت علوم تحقیقات و فناوری مرکز هماهنگی و توسعه پژوهش و آموزش عالی قرآنی کشور. - قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۹۸.

چهارده، ۲۳۶ص: ۰. (پژوهشگاه حوزه و دانشگاه: ۴۸۶: قرآن پژوهی؛ ۶۱)

ISBN: 978-600-298-263-6

بها: ۲۴۰۰۰۰ ریال

فهرست‌نویسی براساس اطلاعات فیبا.

چاپ قبلی: حوزه علمیه قم، مرکز مدیریت، ۱۳۸۷.

کتابنامه. ص. [۲۱۹] ۲۲۵: همچنین به صورت زیرنویس.
نمایه.

۱. قرآن -- علوم قرآنی. ۲. Qur'an -- Qur'anic sciences. ۳. قرآن -- علوم قرآنی -- راهنمای آموزشی (عالی).

۴. Qur'an -- Qur'anic sciences -- Study and teaching (Higher). ۵. قرآن -- علوم قرآنی -- پرسش‌ها و

پاسخ‌ها. ۶. Research. الف پژوهشگاه حوزه و دانشگاه. ب. عنوان.

۷. Qur'an -- Qur'anic sciences -- Questions and answers. ۸. قرآن -- تحقیق. ۸. Qur'an --

۲۹۷/۱۵

BP۶۹/۵

۵۷۶۲۱۷۱

شماره کتابشناسی ملی

کتابخانه مجلس شورای اسلامی
کتابخانه مرکزی و اسناد و کتابخانه ملی

علوم قرآنی ۱ (وحی و نزول)

مؤلف: حجت‌الاسلام دکتر محمدباقر سعیدی روشن

ناظر: حجت‌الاسلام دکتر محمدتقی دیاری

ویراستار: سعیدرضا علی‌عسگری

ناشر: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه

صفحه‌آرایی: اعتصام

چاپ اول: تابستان ۱۳۹۸

تعداد: ۵۰۰ نسخه

لیتوگرافی: سعیدی

چاپ: قم-سبحان

قیمت: ۲۴۰۰۰ تومان

این اثر با حمایت مرکز هماهنگی و توسعه پژوهش و آموزش عالی قرآنی کشور تدوین شده و نقل مطالب با ذکر مأخذ جایز است.

قم: ابتدای شهرک پردیسان، بلوار دانشگاه، نبش میدان علوم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، تلفن: ۰۲۵-۳۲۱۱۱۱۱۰۰

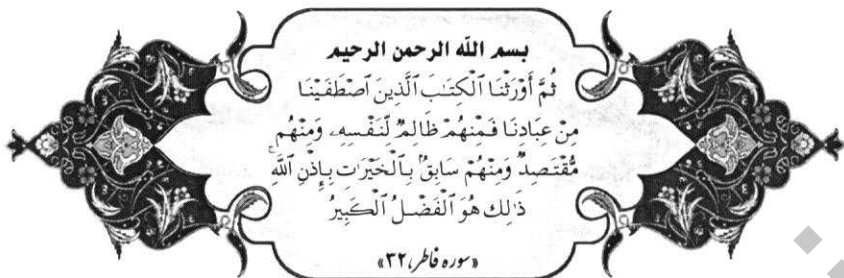
(انتشارات ۳۲۱۱۱۳۰۰) نمابر: ۰۳۲۸۰۳۰۹۰، ص. پ. ۳۱۵۱-۳۷۱۸۵

تهران: خ انقلاب، بین وصال و قدس، کوی اُسکو، پلاک ۴، تلفن: ۰۲۵-۶۶۴۰۲۶۰۰

www.rihu.ac.ir

info@rihu.ac.ir

مرکز پخش: قم، خیابان معلم، مجتمع ناشران، طبقه همکف، پلاک ۲۷، تلفن: ۰۲۵-۳۷۸۴۲۶۳۵-۶

سخن مرکز

علوم قرآن و حدیث، رشته دیرپای دانشگاهی است که عزت انتساب آن به قرآن کریم و حدیث شریف موجب شده تا جامعه، انتظارات علمی، ارزشی و حتی عاطفی ویژه‌ای از آن داشته باشد. از این رو «مرکز هماهنگی و توسعه پژوهش و آموزش عالی قرآنی کشور» با هدف تحول و تعالی نظام تولید علم و تربیت نیروی انسانی قرآنی متناسب با نیاز کنونی جامعه اسلامی، بازنگری و تجمیع برنامه‌های درسی دوره کارشناسی رشته علوم قرآن و حدیث را در دستور کار قرار داد.

انجام این مأموریت با مشارکت صاحب‌نظران علوم قرآن و حدیث و زمینه‌های مرتبط، پنج سال به طول انجامید که حاصل آن، برنامه درسی مشتمل بر ۱۰۰ واحد مشترک و شش مجموعه اختیاری ۳۵ واحدی با عناوین «مطالعات قرآن»، «مطالعات حدیث»، «تربیت دبیر آموزش قرآن و حدیث»، «تربیت مربی آموزش قرآن و حدیث»، «هنرهای قرآنی (قرائت و کتابت)» و «فرهنگ و رسانه» است.

نقشه راه این تحول ضروری می‌نمود که درسنامه‌های رشته نیز، طراحی و تدوین شود. این کار با شناسایی و جلب مشارکت استادان بسیاری از گروه‌های آموزشی کشور و با مدیریت «پژوهشگاه حوزه و دانشگاه» و «دانشگاه قرآن و حدیث» انجام شد.

این اقدامات، نخستین گام در ارتقای محتوا و انسجام درونی این رشته بود که بی‌گمان از نقص و نارسایی مبرا نیست. امید می‌رود این برنامه و درسنامه‌های آن مورد عنایت استادان و دانشجویان گرامی قرار گیرد و با نظرات مشفقانه و انتقال تجربیات اجرای آن، این مرکز را در بازنگری مجدد برنامه کارشناسی و بازطراحی مقاطع تحصیلات تکمیلی همراهی کنند.

مرکز هماهنگی و توسعه
پژوهش و آموزش عالی قرآنی کشور

سخن پژوهشگاه

پژوهش در علوم انسانی به منظور شناخت، برنامه‌ریزی و ضبط و هدایت پدیده‌های انسانی در راستای سعادت واقعی بشر ضرورتی انکارناپذیر است و استفاده از عقل و آموزه‌های وحیانی در کنار داده‌های تجربی و در نظر گرفتن واقعیت‌های عینی، فرهنگ و ارزش‌های اصیل جوامع شرط اساسی پویایی، واقع‌نمایی و کارایی این گونه پژوهش‌ها در هر جامعه است.

پژوهش کارآمد در جامعه ایران اسلامی در گرو شناخت واقعیت‌های جامعه از یک‌سو و اسلام به عنوان متقن‌ترین آموزه‌های معنایی و اساسی‌ترین مؤلفه فرهنگ ایرانی از سوی دیگر است؛ از این‌رو، آگاهی دقیق و عمیق از معارف اسلامی و بهره‌گیری از آن در پژوهش، بازنگری و بومی‌سازی مبانی و مسائل علوم انسانی از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است.

توجه به این حقیقت راهبردی از سوی امام خمینی «ره» بنیانگذار جمهوری اسلامی، زمینه شکل‌گیری «دفتر همکاری حوزه و دانشگاه» را در سال ۱۳۶۱ فراهم کرد. با راهنمایی و عنایت ایشان و همت استادان حوزه و دانشگاه، این نهاد علمی شکل گرفت. تجربه موفق این نهاد، زمینه را برای گسترش فعالیت‌های آن فراهم آورد و با تصویب شورای گسترش آموزش عالی در سال ۱۳۷۷ «پژوهشکده حوزه و دانشگاه» تأسیس شد و در سال ۱۳۸۲ به «مؤسسه پژوهشی حوزه و دانشگاه» و در سال ۱۳۸۳ به «پژوهشگاه حوزه و دانشگاه» ارتقا یافت.

پژوهشگاه حوزه و دانشگاه تاکنون در ایفای رسالت سنگین خود خدمات فراوانی به جامعه علمی ارائه نموده است که از آن جمله می‌توان به تهیه، تألیف، ترجمه و انتشار بیش از ۴۹۰ عنوان کتاب و شش نشریه علمی اشاره کرد.

این اثر به عنوان کتاب درسی در زمینه مطالعات قرآنی برای دانشجویان رشته علوم قرآن و حدیث و تفسیر در مقطع کارشناسی فراهم شده است؛ البته دیگر علاقه‌مندان به این زمینه تحقیقی نیز می‌توانند از آن بهره‌مند شوند.

از استادان و صاحب‌نظران ارجمند تقاضا می‌شود با همکاری، راهنمایی و پیشنهادهای اصلاحی خود، این پژوهشگاه را در جهت اصلاح کتاب حاضر و تدوین دیگر آثار مورد نیاز جامعه دانشگاهی یاری دهند.

در پایان پژوهشگاه لازم می‌داند از تلاش‌های نویسنده محترم اثر، حجت‌الاسلام دکتر محمدباقر سعیدی روشن و نیز از ناظر محترم اثر، حجت‌الاسلام دکتر محمدتقی دیاری سپاسگزاری کند.

همچنین از نقش حمایتی مرکز هماهنگی و توسعه پژوهش و آموزش عالی قرآنی کشور و تلاش‌های اعضای محترم کاروبه مدیریت تدوین درسنامه‌های قرآنی و همه عزیزانی که در آماده‌سازی و انتشار این اثر نقش داشته‌اند؛ سپاسگزاری می‌شود.

﴿ فهرست مطالب ﴾

۱	یادکرد نکاتی
۵	مقدمه

فصل ۱: قرآن در یک نگاه

۷	مقدمه
۷	نام‌های قرآن
۸	مفهوم قرآن
۹	معنای اصطلاحی قرآن
۹	نشانه‌ها و اوصاف
۱۰	۱. تجلی خدای متعال
۱۰	۲. نور
۱۰	۳. بهترین سخن خدا
۱۱	۴. برهان
۱۱	۵. تبیان جامع هدایت و سعادت
۱۲	۶. کتاب حق و مصون از تردید
۱۲	۷. کتاب راهنما
۱۳	۸. شفای آلام انسان
۱۳	۹. جداکننده حق از باطل
۱۳	۱۰. کتابی برای همه
۱۵	۱۱. سخن کریم، فرازمند و قوام‌بخش
۱۵	۱۲. بشارت‌بخش و هشداردهنده
۱۶	۱۳. حبل الله
۱۷	۱۴. انحراف ناپذیر

۱۷	 ۱۵. منظومه‌ای نظام‌واره
۱۷	 ○ خلاصه
۱۸	 ○ پرسش‌هایی برای تأمل

فصل ۲: علوم قرآن و جایگاه آن

۱۹	 معنای اصطلاحی علوم قرآن
۲۰	 طبیب‌بندی علوم قرآن
۲۱	 گستره علوم قرآن
۲۱	 پیشینه علوم قرآن و روند شکل‌گیری آن
۲۲	 کاربرد اصطلاحی علوم قرآن برای نخستین بار
۲۳	 آثار جوامع در علوم قرآن
۲۴	 ضرورت و کاربرد علوم قرآن
۲۵	 روش تحقیق در علوم قرآن
۲۵	 الف) کاربرد روش نقلی (تاریخی) در علوم قرآن
۲۶	 ب) کاربرد روش عقلی (تحلیلی) در علوم قرآن
۲۷	 ج) کاربرد روش تحلیلی زبانی در علوم قرآن
۲۷	 ○ خلاصه فصل
۲۸	 ○ پرسش‌هایی برای تأمل

فصل ۳: وحی یا راهی دیگر برای معرفت

۲۹	 مقدمه
۲۹	 مفهوم واژه وحی
۳۴	 کاربردهای واژه وحی در قرآن
۳۴	 ۱. تقدیر و تدبیر عام نظام هستی
۳۵	 ۲. تدبیر غریزی حیوان
۳۵	 ۳. الهام و در دل افکندن
۳۶	 ۴. اشاره
۳۶	 ۵. وحی تسدید
۳۷	 ۶. وحی تشریعی، آگاهانیدن پیامبران توأم با بعثت و رسالت
۳۷	 ۷. رابطه بی‌واسطه خداوند با پیامبر خود
۳۸	 مفهوم اصطلاحی وحی
۳۹	 تدبیر عام الهی، فرایندی جهان‌شمول
۴۰	 سنخ معرفت وحی تشریعی
۴۰	 اقسام علوم انسان
۴۱	 علم حضوری و حصولی

۴۱	ویژگی علم حضوری.....
۴۱	مبادی درونی معرفت انسان.....
۴۲	۱. حس و تجربه.....
۴۲	۲. تعقل و تفکر.....
۴۳	۳. تجربه درونی و شعور باطنی.....
۴۶	۴. وحی تشریعی، معرفت مختص انبیا.....
۴۷	○ خلاصه.....
۴۹	○ پرسش‌هایی برای تأمل.....

فصل ۴: تفسیر جامعه‌شناختی و روان‌شناختی از وحی

۵۱	مقدمه.....
۵۱	۱. پیامبری یا نوع اجتماعی و اصلاح‌گری.....
۵۴	۲. تحلیل روان‌شناختی از وحی.....
۵۶	بررسی و ارزیابی.....
۶۱	○ خلاصه.....
۶۲	○ پرسش‌هایی برای تأمل.....

فصل ۵: وحی خدا، نه تجربه دینی

۶۳	مقدمه.....
۶۴	۱. فرهنگ دینی غرب، خلأ فقدان وحی الهی.....
۶۴	۲. همسان‌انگاری وحی با الهام.....
۶۶	۳. چالش‌های نو، رویکرد تجربه دینی.....
۶۶	۴. تأثیرپذیری از نظریه تجربه دینی و رویکرد پدیدارشناسی.....
۶۷	۵. تجربه دینی یا وحی؟.....
۶۷	۵-۱. تجربه دینی، رویکردهای پراکنده.....
۶۹	۵-۲. اشتراک و تمایز.....
۶۹	۵-۳. وحی، منشأ الهی.....
۷۱	۵-۴. احساس مبهم تجربه دینی، وضوح وحی.....
۷۲	۵-۵. تجربه شخصی، بعثت توحیدی و رسالت اجتماعی.....
۷۲	۵-۶. خطاپذیری تجربه دینی، اعتبار معرفتی وحی.....
۷۳	۵-۷. احساس درونی، همراهی با بینه.....
۷۴	۵-۸. تأثیرپذیری یا تأثیرگذاری بر فرهنگ جامعه؟.....
۷۵	۵-۹. استمرار تجربه و عبور از شریعت، یا اکمال دین و ختم وحی؟.....
۷۶	۵-۱۰. بسط وحی یا تجلی؟.....
۷۹	۵-۱۱. وحی و ساختار زبانی قرآن.....

۸۰	 خلاصه	○
۸۱	 پرسش‌هایی برای تأمل	○

فصل ۶: وحی در آینه عقل و وحی

۸۳	 مقدمه
۸۳	 ۱. راهبرد عقل و وحی
۸۴	 ۲. مبانی تحلیل عقلی
۸۵	 ۳. عقل و تحلیل وحی
۸۶	 ۴. نگرش حکیمان مسلمان
۸۸	 ۵. تحلیل وحی، در پرتو خود وحی
۹۰	 مؤلفه‌های وحی، در پرتو نگاه وحی
۹۰	 ۱. غیرارادی بودن وحی
۹۱	 ۲. ناتوانی از تغییر و تبدیل وحی
۹۴	 ۳. ناهم سطحی معارف قرآن با فرهنگ عصر نزول
۹۷	 ۴. سیره صالحانه و ای‌بندی پیامبر ﷺ به آیین خود
۹۷	 ۵. اتقان و استواری قرآن و تکامل تدریجی و خطادار انسان
۹۸	 ۶. هم‌واردجویی‌ها و پیشگویی‌های غیر معارف متن قرآن
۱۰۰	 ۷. تمایز وحی قرآن و سخن پیامبر
۱۰۱	 خلاصه ○
۱۰۳	 پرسش‌هایی برای تأمل ○

فصل ۷: امکان و ضرورت وحی نبوی

۱۰۵	 مقدمه
۱۰۵	 ظهور فعلی، گویاترین دلیل امکان
۱۰۷	 عوامل ستیز با وحی
۱۰۷	 الف) محدوداندیشی
۱۰۷	 ب) اخلاق مادی
۱۰۸	 وحی و قانون علیت عام
۱۰۹	 ضرورت حضور تشریعی خدا در سرنوشت انسان
۱۱۰	 هستی، نظم و هدف‌داری
۱۱۱	 انسان و هدف حیات
۱۱۱	 هدف انسان، ضرورت وحی
۱۱۳	 وحی و نبوت، لازمه لطف و حکمت خدا
۱۱۶	 دستاویز منکران ضرورت نبوت
۱۱۶	 ۱. کفایت دانش بشر

۱۱۷	۲. تحقق نیافتن هدف تکاملی.....
۱۱۸	۳. روزگاری که بشر همه چیز را خواهد دانست.....
۱۱۹	○ خلاصه.....
۱۲۱	○ پرسش‌هایی برای تأمل.....

فصل ۸: ختم نبوت، پایان وحی، آغاز یک آیین جهانی و جاودان

۱۲۳	مقدمه.....
۱۲۳	بعثت حضرت محمد ﷺ، ختم نبوت و پایان وحی.....
۱۲۴	محمد خاتم پیامبران.....
۱۲۵	حدیث منزلات.....
۱۲۶	راز ختم نبوت و انقطاع وحی.....
۱۲۶	۱. رسالت حضرت محمد ﷺ، اکمال دین.....
۱۲۷	۲. جامعیت آیین محمدی ﷺ.....
۱۲۹	۳. دعوت جهانی و جاودان.....
۱۳۰	پذیرش ادیان دیگر.....
۱۳۱	۴. ظرف بعثت پیامبر خاتم ﷺ و نزول قرآن.....
۱۳۲	انگاره بسط وحی، پنداری و هم‌آلود.....
۱۳۳	قطع وحی، حضور حجت و دوام فیض خدا.....
۱۳۴	○ خلاصه.....
۱۳۶	○ پرسش‌هایی برای تأمل.....

فصل ۹: وحی محمدی ﷺ، تعبیرها و مفاهیم، حقیقت نزول

۱۳۷	مقدمه.....
۱۳۷	وحی.....
۱۳۸	تلاوت.....
۱۳۸	تکلم.....
۱۳۹	شیوه‌های تکلم خداوند با پیامبران.....
۱۴۱	نزول.....
۱۴۲	نگرش مفسران در مفهوم نزول.....
۱۴۴	نزول و تجلی قرآن.....
۱۴۵	○ خلاصه.....
۱۴۷	○ پرسش‌هایی برای تأمل.....

فصل ۱۰: وحی قرآنی و چگونگی نزول آن

۱۴۹	مقدمه.....
-----	------------

۱۴۹	 نزول قرآن و بعثت پیامبر اسلام ﷺ
۱۵۰	 زمان بعثت
۱۵۰	 دیدگاه اهل سنت
۱۵۲	 آگاهی پیامبر ﷺ از رسالت خویش
۱۵۴	 روایات ناسره در وصف وحی محمدی
۱۵۶	 ارزیابی این پندار
۱۵۶	 فقدان سند
۱۵۶	 برپاروی با عقل برهانی و نقل ضروری
۱۵۷	 نقد محتوا
۱۵۸	 وحی بی واسطه و با واسطه
۱۵۸	 تک، وحی مستقیم و بی واسطه
۱۵۹	 دوم، وحی با واسطه
۱۶۰	 تحلیل چگونگی دریافت وحی بی واسطه و با واسطه
۱۶۱	 دوران نبوت پیامبر اکرم ﷺ و مدت نزول قرآن
۱۶۳	 ○ خلاصه
۱۶۶	 ○ پرسش‌هایی برای تأمل

فصل ۱۱: نزول قرآن، معنا؟ یا لفظ و معنا؟

۱۶۷	 مقدمه
۱۶۷	 وحی قرآنی، نزول معنا و لفظ
۱۷۰	 نزول معنا بر پیامبر ﷺ
۱۷۱	 پیامبر، فاعل وحی
۱۷۲	 نقد
۱۷۲	 تصریح بر عربی بودن از سوی خدا
۱۷۳	 تنزیل کتاب
۱۷۳	 درخواست تغییر قرآن و پاسخ منفی
۱۷۴	 اعجاز قرآن در پرتو لفظ و معنا
۱۷۴	 خداوند، فاعل و مؤثر حقیقی وحی
۱۷۵	 محمد ﷺ، راوی رؤیای رسولانه!
۱۷۶	 نقد
۱۷۶	 ○ خلاصه
۱۷۸	 ○ پرسش‌هایی برای تأمل

فصل ۱۲: نزول اجمالی و نزول تفصیلی

۱۷۹	 مقدمه
-----	-------------

۱۷۹	نزول تدریجی یا نزول یکباره؟
۱۸۰	۱. ماه رمضان، آغاز نزول قرآن
۱۸۱	نقد
۱۸۲	۲. نزول آیات مورد نیاز هر سال در ماه رمضان
۱۸۲	۳. نزول بیشتر آیات قرآن در ماه رمضان
۱۸۳	۴. نزول قرآن در شأن رمضان
۱۸۳	۵. نزول یکباره به بیت المعمور و نزول تدریجی به پیامبر ﷺ
۱۸۳	۵-۱. توجیه اهل سنت از این نظریه
۱۸۴	۵-۲. توجیه برخی عالمان شیعه از این نظریه
۱۸۵	۶. نزول اجمالی و نزول تفصیلی بر قلب پیامبر اکرم ﷺ
۱۸۶	قرآن حقیقت ذمیرات
۱۸۶	شواهد و دلایل
۱۸۸	حکمت نزول جمعی قرآن
۱۸۹	حکمت‌های نزول تدریجی
۱۹۱	○ خلاصه
۱۹۲	○ پرسش‌هایی برای تأمل

فصل ۱۳: قرآن، آیه‌ها، سوره‌ها، زمینه‌ها و فضاها

۱۹۳	مقدمه
۱۹۴	آیه‌ها و سوره‌های قرآن
۱۹۵	نخستین آیات و آخرین آیات
۱۹۶	شماره‌گذاری و تعداد آیات قرآن
۱۹۶	سوره‌های قرآن
۱۹۷	ترتیب سوره‌ها
۱۹۸	تأثیر نداشتن ترتیب سوره‌ها در متن قرآن
۱۹۸	مکی و مدنی بودن سوره‌ها و آیات
۱۹۸	فایده شناخت مکی و مدنی
۱۹۸	مفهوم مکی و مدنی
۱۹۹	راه شناخت آیات مکی از مدنی
۲۰۰	برخی ویژگی‌های آیات مکی
۲۰۰	برخی ویژگی‌های آیات مدنی
۲۰۱	○ خلاصه
۲۰۲	○ پرسش‌هایی برای تأمل

فصل ۱۴: وحی قرآن پس از نزول، ابلاغ و تثبیت

۲۰۳	 مقدمه
۲۰۳	 ۱. قرأت و ابلاغ قرآن
۲۰۴	 ۲. حفظ قرآن و حافظان
۲۰۴	 عوامل و انگیزه‌های حفظ قرآن
۲۰۶	 ۳. کتابت و نگارش قرآن
۲۰۷	 ۴. تبیین مفاهیم و معارف قرآن
۲۰۹	 نقش‌های گوناگون سنت در تفسیر
۲۱۰	 ○ خلاصه
۲۱۰	 ○ پرسش‌هایی برای تأمل

پیوست: نیم‌نگاهی به معارف و آموزه‌های قرآن

۲۱۱	 ۱. خداوند جهان از دیدگاه قرآن
۲۱۲	 ۲. انسان از دیدگاه قرآن
۲۱۳	 ۳. پیامبری از دیدگاه قرآن
۲۱۴	 ۴. اشاره‌های علمی قرآن به اسرار آفرینش
۲۱۴	 ۵. قرآن و فلسفه تاریخ
۲۱۵	 ۶. ارزش‌های برین و متعالی
۲۱۶	 ۷. ویژگی‌های معارف قرآن
۲۱۹	 منابع
۲۲۷	 نمایه‌ها

یادکرد نکاتی چند

قرآن ناب آسمانی خدا به انسان است که از طلیعه ظهور خود آثاری شگرف در جان و جهان آدمیان نهاده و دگرگونی‌های عظیمی را در فرهنگ و اجتماع بشر پدید آورده است. اینک این گنجینه بی‌همسان الهی در اختیار ما قرار دارد و انسان امروز بیش از هر زمان دیگر نیازمند هدایت قرآن است. تاریکی‌های گمراهی‌حز در پرتو قرآن روشنایی یابد. بدین‌روی شناخت قرآن و راهکار دستیابی به معارف آن، یک ضرورت اساسی در راستای بهره‌مندی از هدایت قرآن است. امروز در برابر راه توحید، دیای کفر و دین‌ستیزی مدرن قرار دارد. انسان مسلمان اینک بیش از هر زمان دیگر نیازمند بازگشت به قرآن است.

۱. علوم قرآن مادر علوم اسلامی است که در پرتو قرآن کریم، قرائت، فهم و تفسیر آن به بار نشست و اهتمام مسلمانان را معطوف دانش‌های گوناگون ساخت. اثر پیش رو به هدف تهیه یک متن آموزشی براساس سرفصل ارائه شده علوم قرآن (۱) تحریر یافته است.

۲. هندسه مطالعات قرآنی را می‌توان در یک نگاه کلان معطوف در سه ضلع اساسی ملاحظه کرد. یک، مسائل شناخت‌نامه‌ای قرآن؛ دو، مسائل مربوط به چگونگی فهم و تفسیر قرآن (اصول، مبانی و قواعد تفسیر به مثابه معرفت‌آلی و درجه دوم) سه، ذات معارف و آموزه‌های مُستخرَج از متن قرآن که در کتاب‌های تفسیر ترتیبی یا موضوعی یافته می‌شود؛

۳. بر این اساس می‌توان مسائل اختصاصی علوم قرآن را در سه محور اساسی طبقه‌بندی کرد: نخست علمی که از مبادی شمرده می‌شود و شناسنامه قرآن و هویت الهی این کتاب را ترسیم می‌نماید و معلوم می‌سازد که منشأ پیدایش این متن و پدیدآورنده آن کیست و این کتاب چگونه در میان بشر ظهور یافته و به شکل کنونی در اختیار انسان‌ها قرار گرفته است. این علوم

شامل موضوعاتی چون: وحی، نزول، اعجاز، جمع و تدوین، تحریف ناپذیری و مانند اینها و فروعات مربوط به هر یک می شود. کارکرد دانش های یاد شده آن است که زمینه شناخت ذات قرآن و خصوصیات آن را فراهم می نمایند. پیداست که این مسائل برخی صبغه عقلی و اقتضای روش کلامی دارند، و برخی جنبه نقلی دارند؛

محور دوم، علمی است که از عوارض ذاتی قرآن بحث می کند و پس از روشن شدن هویت الهی متن قرآن، چگونگی تعامل انسان با قرآن را مورد کاوش قرار می دهد. این محور خود به دو گروه تقسیم می گردد. یک دسته به الفاظ قرآن صرف نظر از معنا می پردازد مانند: علوم قرائت و تجوید. گروه دیگر علمی است که معانی قرآن را در نظر دارد و چگونگی فهم قرآن و شیوه دستیابی به محتوای آن را به مطالعه می گذارد. موضوعاتی چون: تفسیر، تأویل، امکان و جواز فهم قرآن، اعتبار و ارزش (حجیت) فهم ما از قرآن، قواعد فهم و تفسیر، معیار و منطق تفسیر قرآن، آداب و شرایط تفسیر، حدود فهم ما از قرآن، محکم و متشابه، ناسخ و منسوخ، مطلق و مقید، اسباب نزول، وجود و نظایر، اقسام معنا و... همه در این محور جای می گیرد. لازم به اشاره است که افزون بر دو محور فوق، محوری سوم در مسائل علوم قرآن پدید آمده است که اختصاص به قرآن ندارد و از عوارض غیر ذاتی و غیر اختصاصی به قرآن یعنی عوارض غریب آن بحث می کند، و البته نقش و اهمیتی بسیار در فهم و تفسیر و شناخت معانی و معارف و آموزه های قرآن ایفا می کند، مانند علوم ادبی و زبان شناختی؛

۴. اثر حاضر در زمره ضلع نخست و مسائل شناخت نامهای و از مبادی علوم قرآن محسوب می شود. در این اثر اهتمام بر آن بوده است تا متن و مسائل مرتبط با آن فصل، برابر یک نظم و چینش منطقی و علمی سامان یابد و صرف نظر از بُعد اعتقادی مسلمانان به وحی قرآنی، گام به گام از اصل وجود قرآن، انتساب آن به خداوند، چگونگی شکل گیری و تدوین آن بررسی شود. از این رو، به جز فصل اول که نگاهی به ویژگی ها و اهداف قرآن دارد، و فصل دوم، که تعریف علوم قرآن است؛ بدنه اصلی این اثر ناظر به هویت شناخت نامه ای قرآن است که بخش عمده آن رویکرد کلامی قرآنی دارد و بخشی نیز جنبه تاریخی قرآنی؛

۵. قرآن به مثابه وحی الهی نوعی معرفت برای پیامبر است. به قاعده این تأمل معقول و مقبول است که وحی چیست، چه تفاوتی با دیگر معرفت های بشری دارد؟ چه ضرورتی به نزول وحی است؟ و اگر ضرورت دارد چرا پیوسته جریان ندارد؟ فصل های سه تا نه، این مسائل را بررسی

می‌نماید. هدف طرح این مسائل آن است که در چارچوب یک فرایند علمی، تمایز وحی از دیگر معرفت‌های بشری چون تجربه، تعقل و کشف و شهود آشکار شود. و احراز گردد که وحی نوع خاصی از معرفت تکمیلی در حیات انسان است که همراه با رسالت و پای‌بندی ویژه به افراد خاصی نازل می‌شود تا زمینه راهنمایی نوع انسان به خیر و صلاح و هدف مطلوب زندگی فراهم آید؛

۶. سه فصل مربوط به مفهوم نزول وحی، و چگونگی نزول وحی قرآن، انواع و مراتب نزول آن در این راستا ارزیابی می‌شود که حقیقت نزول قرآن چیست و قرآن چگونه بر پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نازل شده است؛

۷. آشکار است که سنخ مسائلی چون وحی و نزول اقتضا دارد که در مرحله نخست به روش علمی تحلیل یابد و سپس از منابع دینی بهره جسته شود. از این‌رو انتظار می‌رود استادان ارجمند با اهتمام و نگارش عمیق خود، زمینه فهم دقیق این مباحث را فراهم آورند، و از دانشجویان محترم نیز انتظار می‌رود که این نوع مباحث فکری اعتقادی را با کنجکاوی و ژرف اندیشی و شکیبایی دریابند؛

۸. دو فصل اخیر این اثر، یکی به زمینه‌های نزول نجومی و تدریجی آیات و سوره، نظر دارد و دیگری به ابلاغ و تثبیت وحی توسط پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله پس از نزول جزء جزء وحی مربوط است؛
۹. تلاش و اهتمام نویسنده بر این بوده است که متن حاضر از قلمی روان برخوردار باشد. اما این حقیقت را نمی‌توان از نظر دور داشت که سنگینی مسائل حوزه وحی و نزول را نمی‌توان در متن آموزشی چنان تسهیل نمود که عاری از هرگونه دشواری باشد؛

۱۰. با توجه به فضای آموزشی متن در آغاز هر فصل به هدف‌هایی که زمینه ذهنی دانشجویان محترم را نسبت به محتوای آن فراهم می‌سازد، توجه شده است. از این‌رو درنگ در این هدف‌ها به فهم بهتر فصل کمک می‌نماید؛

۱۱. تلاش بر این بوده است که حجم مطالب فصل‌ها و همین‌طور سطح علمی آنها هماهنگ و یکسان باشد، لکن ویژگی موضوعی عناوین در برخی موارد مانع تحقق این عرض بوده است. از این‌رو حجم برخی فصول بیش از برخی دیگر شده و سطح علمی برخی فصول سنگین‌تر نموده است. امیدوار است این دشواری با مهارت‌ها و انعطاف و تنظیم برنامه از سوی استادان ارجمند برطرف گردد؛

۱۲. در پایان هر فصل عناصر اصلی آن به صورت خلاصه آورده شده است که فراگیری و بازآفرینی مطالب فصل را تسهیل می‌نماید؛
۱۳. پرسش‌های پایانی هر فصل نیز اهمیت خاص خود را دارد و در راستای کمک به فهم مؤثر مطالب است و می‌تواند برای دانشجویان محترم سودمند باشد؛
۱۴. پیوست انتهای فصول مطالب تکمیلی مربوط به فصل نخست است که به خاطر کاهش حجم فصل به صورت پیوست آورده شد.
- از خداوند متعال مسئلت دارم که این تلاش ناچیز را به لطف و کرم خویش قبول فرماید.
- الحمد لله اولاً و آخراً

محمدباقر سعیدی روشن

۲۲ مهر ۱۳۹۷

مقدمه

قرآن، گرامی‌نامه آسمانی خدا به انسان است که از طلوع ظهور خود آثاری شگرف در جان و جهان آدمیان نهاده و در گونه‌های عظیمی را در فرهنگ و اجتماع بشر پدید آورده است. این گنجینه بی‌همتای الهی هم‌اینک در اختیار بشر قرار دارد و انسان امروز بیش از هر زمان دیگر نیازمند هدایت قرآن است. تاریکی‌های گمراهی جز در پرتو قرآن روشن نمی‌یابند، بدین‌روی شناخت قرآن و راهکار دستیابی به معرفت آن، یک ضرورت اساسی در راستای بهره‌مندی از هدایت این کتاب هدایتگر است. امروز در برابر راه توحید، دنیای کفر و دین‌ستیزی مدرن قرار دارد. انسان مسلمان اینک بیش از هر زمان دیگر نیازمند بازگشت به قرآن است.

علوم قرآن، مادر علوم اسلامی‌اند که در پرتو قرآن کریم، قرانت، فهم و تفسیر آن به بار نشسته و اهتمام مسلمانان را معطوف دانش‌های گوناگون ساخت. اثر پیش‌رو، به هدف تهیه یک متن آموزشی براساس سرفصل ارائه شده علوم قرآن (۱) نگارش یافته است. تلاش نگارنده بر این بود تا متن از قلم روان بهره‌مند باشد، اما این حقیقت را نمی‌توان از نظر دور داشت که سنگینی مسائل حوزه وحی را دشوار می‌توان در متن آموزشی چنان تسهیل کرد که عاری از هرگونه دشواری باشد.

اهتمام بر آن بود که مسائل مرتبط با سرفصل، برابر یک نظم و چینش منطقی و علمی سامان یابند و صرف نظر از بُعد اعتقادی مسلمانان به وحی قرآنی، گام به گام از اصل وجود قرآن، انتساب آن به خداوند، چگونگی شکل‌گیری و تدوین آن، بحث بررسی شود. با توجه به فضای آموزشی متن در آغاز هر فصل به هدف‌هایی که زمینه ذهنی خواننده را نسبت به محتویات فراهم می‌سازد، توجه شده است. تلاش شد تا حجم مطالب فصل‌ها و نیز سطح علمی آنها

هماهنگ و یکسان باشند، ولی ویژگی موضوعی عنوان‌ها در برخی موارد مانع تحقق این غرض بود؛ از این‌رو، حجم برخی فصل‌ها بیش از برخی دیگر شد و سطح علمی برخی فصل‌ها نیز سنگین‌تر گردید که این دشواری با انعطاف و تنظیم برنامه از سوی استادان محترم برطرف خواهد شد. در پایان هر فصل، عناصر اصلی آن آورده شده تا فراگیری و بازآفرینی آنها را تسهیل کند. پرسش‌های هر فصل نیز در راستای کمک به فهم مؤثرتر مطالب است. از خداوند متعال درخواست دارم که این تلاش ناچیز را به لطف و کرم خویش قبول فرماید. الحمدلله أولاً و آخراً.

محمدباقر سعیدی روشن

شهر مقدس قم

۲۲ مهرماه ۱۳۹۷، ۴ صفر ۱۴۳۹